

Dokument

Symptomen en oorzaken van de Poolse crisis

Rapport van het platform *Ervaring en Toekomst* (DiP), Warschau mei 1979*

1 Over de politieke praktijk**

In dit hoofdstuk willen wij proberen om een antwoord te geven op de vraag hoe het land in de huidige sociale, politieke en economische situatie is terecht gekomen. Hoe was dat mogelijk ondanks dat er plannen van kracht waren, gericht op een belangrijke versnelling in de economische groei van het land, ondanks talloze aantoonbare vorderingen in het begin van de jaren zeventig, ondanks steun van de bevolking voor het programma van

* Fragmenten uit: 'Report on the State of the Republic', opgenomen in: *Poland. The State of the Republic. Two Reports by the Experience and Future Discussion Group (DiP) Warsaw*, edited by Michael Vale, Pluto Press, London 1981, pp. 3-150. Het platform DiP (*Dóswiadczenie i Przynalóże*) was aanvankelijk opgezet als deel van het *Kollege van de Maatschappij voor de Vrije Verspreiding van Kennis*, een van de staat uitgaand forum over maatschappelijke vraagstukken. De eerste en enige plenaire bijeenkomst van de groep, die bestond uit partijleden, katholieke activisten en specialisten op uiteenlopende gebieden (al of niet actief in de politiek of het openbare leven), vond plaats op 14-11-'78. Het Kollege verbrak later de banden en plenaire bijeenkomsten werden verboden. Het eerste rapport werd samengesteld o.b.v. vragenlijsten die door een vijftigtal mensen van binnen en buiten de partij waren ingevuld. Het werd in Polen gepubliceerd door de uitgeverij NOWA en in Frankrijk door het Instituut Literacki (Parijs, 1980) onder de titel *Raport o stanie rzezpospolitej i o drogach do jej naprawy - wersja wstepna*. Het werd aangeboden aan de hoogste Poolse

politieke en morele autoriteiten. In december 1979 werd uit onvrede met de ongewijzigde verslechterde situatie een tweede rapport samengesteld, dat mei 1980 werd gepubliceerd. Na de stakingen van augustus 1980 kwam nog een derde rapport uit. In de Engelse uitgave is ook het tweede rapport van de DiP-groep afgedrukt ('Which Way Out?', pp. 153-220). Niet in onze vertaling opgenomen delen van het eerste rapport gaan over het functioneren van de PVAP, het rechtssysteem, informatie en propaganda, cultuurpolitiek, sociale spanningen en maatschappelijk bewustzijn, de internationale betrekkingen en Polens soevereiniteit, en voorts een aantal voorstellen voor politieke, sociale en economische hervormingen.

Een groot deel van het rapport is ook afgedrukt in: W. Brus e.a., *Polen, Symptome und Ursachen der politischen Krise*, VSA, Hamburg 1981. De Nederlandse vertaling (door Pieter van Driel) is gebaseerd op de Engelse uitgave; op enkele plaatsen is echter de voorkeur gegeven aan een vertaling van de Duitse versie. De genummerde voetnoten zijn afkomstig uit de Engelse uitgave. ** Bladzijde 11-16 in de Engelse uitgave.

hervormingen, ondanks de gunstige internationale hoogconjunctuur in het begin van de jaren zeventig en ondanks een zeer omvangrijke kredietverlening? Hoe heeft zich ondanks dat alles een akute crisis kunnen ontwikkelen, die aan de fundamenteën van het sociale, politieke en economische leven zelf raakt? Is deze crisis het gevolg van specifieke fouten van bepaalde mensen, van verkeerde beslissingen met betrekking tot de economische groei of is ze het gevolg van de verslechtering in de wereldeconomie? Of liggen de oorzaken dieper? Werden de verkeerde beslissingen – gegeven de gehele situatie in 1979 – veroorzaakt door meer algemene factoren, die diep geworteld zijn in het sociale en politieke systeem als geheel? Wat zijn de oorzaken, en wat zijn de gevolgen? Dat zijn de vragen die iedereen op dit moment bezig houden, niet alleen omdat wij allen de gevolgen van de crisis in ons leven van elke dag aan den lijve ondervinden, maar bovenal omdat de periode van 1971 tot 1979 geheel nieuw materiaal aan het licht heeft gebracht dat serieuze aandacht verdient.

Als men de laatste acht jaar zorgvuldig bekijkt, dringt zich een beeld op van vele en ingrijpende veranderingen, vergeleken met de jaren daarvoor. Het axioma van het primaat van de ontwikkeling van de zware industrie dat in onze maatschappelijke orde gold heeft men – zij het alleen theoretisch – laten vallen ten gunste van de stijging van het levenspeil en de produktie van consumptiegoederen. Een politiek van stabiele prijzen en zeer langzaam stijgende lonen heeft plaats moeten maken voor een politiek gericht op snelle groei en veranderingen in prijzen en lonen. Schreef men vroeger het evenwicht op de betalingsbalans hoog in het vaandel, nu verplicht men zich tot een maximaal gebruik van buitenlandse kredieten. Werd eerst een zeer voorzichtige binnenlandse politiek gevoerd, nu neemt men op gezette tijden buitengewoon stoutmoedige maatregelen, zoals het openstellen van de grens met de DDR, het openstellen van het land in het algemeen, de uitbreiding van het systeem van sociale verzekeringen naar het platteland, een belangrijke hervorming van het bestuurlijk apparaat en een verjonging op grote schaal in het apparaat van de regering en de partij. Het levenspeil nam zichtbaar toe en het scheppen van werkgelegenheid voor de generaties uit de tijd van de bevolkingsexplosie was ontegenzeggelijk een succes.

Maar wat ondanks dit alles bij een terugblik op de laatste acht jaar het meeste opvalt is niet zozeer wat er allemaal veranderd is, als wel hoeveel er in de periode 1971-'79 eigenlijk hetzelfde is gebleven vergeleken met de jaren zestig.

Wat betreft de ekonomie van het land zien we na 1956, en opnieuw na 1970, een verbetering in het levenspeil, een golf van geweldige en ambitieuze plannen en een gehele opbloei van activiteit. Maar

beide keren bleef dat beperkt tot de eerste paar jaar. In beide perioden brak de crisis uit op vergelijkbare momenten en om vergelijkbare redenen: tegen het eind van het eerste vijfjarenplan, en als gevolg van het mislukken van de investeringspolitiek. Ook wat betreft de sociale politiek in brede zin en het optreden van de regering is het scenario van verandering in feite identiek. In beide gevallen werden de eerste paar jaar gekenmerkt door een algemene liberalisering, een relatief open cultuurpolitiek; er kwam meer en betere informatie ter beschikking, de censuur werd verminderd, en meer mensen die geen lid waren van de partij gingen deelnemen aan het maatschappelijk leven. In beide gevallen kwam men nogal snel terug op de liberalisering, werd de informatiestroom weer afgesneden en deed zich steeds duidelijker een tendens voor om de macht te concentreren in de handen van een steeds kleinere groep.

Ook de veranderingen in het maatschappelijk leven zijn vergelijkbaar. Na een eerste periode van ondersteuning en bereidheid om aan de opbouw een bijdrage te leveren, zien we halverwege de jaren zeventig net als in 1964-'65 een toenemende apathie onder de bevolking, een gebrek aan identifikatie met wat er bereikt is — zelfs met de onbetwistbare successen — en een oplopende frustratie die grenst aan een open konflikt.

Hoewel onze analyse onvermijdelijk gesimplificeerd is en de omstandigheden, plannen en ideeën in beide perioden geheel verschillend waren, lijken de gebeurtenissen zozeer op elkaar en keert het ineenstorten van de economie en de binnenlandse politiek met zo'n ontstellende regelmaat terug, dat er onzes inziens eigenlijk maar één konklusie kan worden getrokken, namelijk dat dit alles de stelling bevestigt dat de huidige situatie van het land te wijten is aan factoren die inherent zijn aan het systeem. Dat zijn geen economische factoren, het gaat hier meer om de manier waarop politiek bedreven wordt en macht wordt uitgeoefend.

Het gebrek aan werkelijke overeenstemming

Dit gebrek wordt heel duidelijk verwoord in het onderzoeks- materiaal. Ongeacht de vorm die de respondenten gekozen hebben, of het nu gaat om een scherpe sociologische analyse ondersteund door empirische bevindingen, of om persoonlijke reflecties van mensen met een scherp waarnemingsvermogen, de algemene diagnose is hetzelfde: in de hele naoorlogse periode hebben we nooit door iedereen aanvaarde en echt werkbare regels en normen voor het sociale leven ontwikkeld. Het is op dit moment moeilijk om ook maar één terrein in het maatschappelijk leven aan te wijzen, waarop we in staat zijn geweest om tot adequate overeenkomsten of compromissen te komen waarbij de regels van

het politieke spel door alle betrokken partijen werden erkend. Dat geldt zowel voor de overeenstemming over het kader waarbinnen doelstellingen geformuleerd en uitgevoerd moeten worden, als voor compromissen waarbij rekening gehouden wordt met de belangen van verschillende sociale groepen, of waarbij de belangen van het individu verzoend worden met die van de samenleving.

Aan een dergelijke overeenstemming heeft het ontbroken zowel op de meest algemene terreinen (bijvoorbeeld dat van de principes ten aanzien van de wijze waarop de macht wordt uitgeoefend, van de richtlijnen voor de verdeling van het nationaal inkomen, of de vraag hoe men de implicaties van de geopolitieke situatie in Polen moet beoordelen), als op meer specifieke punten (zoals de opstelling tegenover het kulturele erfgoed van de natie, onze eigen geschiedenis, bezit en eigendom, het rechtssysteem, de arbeid, de consumptiepatronen, enzovoort).

Dit betekent niet dat we nimmer in de geschiedenis hebben meegemaakt dat de belangen van staat en burgers of van partij en samenleving op een van die gebieden werkelijk in harmonie met elkaar waren. Integendeel, dat is talloze malen en bij vele essentiële kwesties het geval geweest; met name bijvoorbeeld in 1956, en opnieuw na 1970, om nog maar te zwijgen over de periode van de naoorlogse wederopbouw, toen het vanzelfsprekend was. In de jaren die direkt volgden op de politieke crises, werden een groot aantal beslissingen genomen die in overeenstemming waren met de belangen van de staat zowel als van de gehele natie. Maar zelfs toen ging het in de regel nog altijd om *beslissingen* van bovenaf, en niet om werkelijke overeenstemming. Dat punt is juist daarom zo belangrijk omdat, althans in 1956 en 1971, de voorwaarden aanwezig waren voor het vaststellen van principes om met brede lagen van de bevolking tot *wederzijds begrip, overeenstemming en compromissen te komen*. Ook in deze periode werden er soms goede en weldoordachte beslissingen genomen. Maar iedere keer weer hadden ze drie specifieke kenmerken:

- ze kwamen niet vanuit de samenleving zelf; ze werden opgelegd, 'afgedwongen', en kwamen niet via onderhandelingen tot stand. En dat maakte het er niet gemakkelijker op om ze geaccepteerd te krijgen door de gehele bevolking, of althans door een belangrijke meerderheid;
- doordat ze vaak niet tot stand kwamen via een proces waarbij geprobeerd werd tot overeenstemming te komen, werd vaak geen rekening gehouden met de belangen van specifieke groepen, althans niet in de mate waarin dat mogelijk zou zijn geweest;
- het gebrek aan overeenstemming maakte het verder onmogelijk om werkelijk de steun van alle betrokken partijen te krijgen; en wat erger was: het droeg allerminst bij aan het op gang brengen van een

mechanisme van maatschappelijke controle; immers, dat zou de latere verkeerde beleidsombuiging of het regelrecht afwijken van de oorspronkelijke koers hebben kunnen voorkomen.

Men kan zich moeielijk aan de indruk onttrekken dat de afkeer om met verschillende delen en groepen van de samenleving tot overeenstemming te komen, een van de essentiële principes is geworden voor de politieke praktijk in dit land. Een dergelijke politieke praktijk heeft een belangrijke invloed op wat sociologen 'het mechanisme van de verdeling van de macht' noemen, en wat ook wel omschreven zou kunnen worden als de principes voor en de vormen waarin men kan participeren in de uitoefening van de macht. Het effect is namelijk dat op elk terrein van het maatschappelijk leven een gedrag van afhankelijkheid gaat ontstaan, in plaats van actieve participatie.

Een der respondenten (nr. 7) beschrijft de regels van het politieke spel in ons land en merkt daarbij onder meer op: "Wie wat nauwkeuriger kijkt naar de belangrijkste politieke beslissingen van de laatste vijf jaar, krijgt heel duidelijk de indruk dat er systematisch voorbij gegaan werd aan criteria die de belangen en behoeften van de bevolking weerspiegelen, en dat er de voorkeur gegeven werd aan criteria die alles te maken hadden met de belangen van het politieke machtscentrum en van de belangrijkste pressiegroepen op regionaal zowel als op ministerieel niveau". Verderop merkt deze respondent op dat er sprake is van grote ongelijkheid in posities op belangrijke gebieden zoals de arbeid, de verhouding tussen de groep aan de macht en de bevolking, informatie en propaganda, de relaties tussen producenten en consumenten.

Deze manier van besluitvorming – van boven naar beneden – en dit onvermogen om van te voren tot wederzijds begrip en overeenstemming te komen, heeft onvermijdelijk zeer ernstige consequenties gehad voor de sociale verandering, de vooruitgang in cultuur en onderwijs en de tradities van het maatschappelijk leven. Doordat de regulering van de sociale verhoudingen plaats vond via het creëren van patronen van afhankelijkheid en ongelijkheid, in plaats van via compromissen en consensus, is de situatie er nog ernstiger op geworden. Want op die manier is het onmogelijk gemaakt om wegen te vinden om te komen tot zelfbestuur, en om vaardigheden te ontwikkelen om via bemiddeling tot overeenstemming te komen; uiteraard werd zo ook iedere vorm van ongecontroleerde, spontane initiatieven van onderop uitgesloten. Al deze vormen van sociale actie zouden immers in tegenspraak zijn geweest met de geldende principes voor de uitoefening van de macht.

Dit gebrek aan brede consensus over de belangrijkste vraagstukken

en aan mechanismen van bemiddeling en zelfbestuur in het systeem, deze onderdrukking van spontane initiatieven van de bevolking, en tenslotte een probleem dat nog niet eerder is genoemd, namelijk de sfeer van geheimhouding in het maatschappelijk leven — al deze kwesties werden door de meeste respondenten geanalyseerd. Bij gebrek aan ruimte hebben we geen enkel antwoord in extenso opgenomen. Maar in het rapport is veel gebruik gemaakt van citaten. We willen er op wijzen dat de meeste van de respondenten van mening waren dat de belangrijkste redenen van de ondoordringbaarheid van de staat en het gebrek aan interactie met oppositionele groeperingen gevonden kunnen worden in de wijze van machtsuitoefening zoals die hierboven is beschreven. Dat komt ook duidelijk naar voren uit sociologische studies die laten zien dat de gemiddelde Pool van vandaag de natie allerminst als synoniem met de staat beschouwt. Voor hem of haar is allereerst de familie en vriendenkring het belangrijkste, en dan volgen de natie, haar geschiedenis en haar huidige situatie. De natie wordt als een federatie van families gezien. Tegelijk is er met het hele spektrum van instituties die opereren op het niveau *tussen* de natie en het gezin, zoals politieke organisaties, vakbonden, het ambtenarenapparaat enzovoorts geen enkel gevoel van identifikatie — dat zijn 'zij'.

Hoe is het tot deze situatie gekomen? Wat zijn de diepere oorzaken van deze gang van zaken die hierboven beschreven werd? Een analyse van het ingezonden materiaal maakt het mogelijk om althans gedeeltelijk een antwoord te geven op deze vragen. De respondenten besteden vooral aandacht aan vier factoren waarvan zij menen dat die een beslissende rol hebben gespeeld in het proces dat tot de huidige sociale, politieke en economische situatie heeft geleid. Dat zijn:

- de interpretatie die is gegeven aan het principe van de 'leidende rol van de partij', met name de manier waarop dat principe op de belangrijkste terreinen van het maatschappelijk leven is doorgevoerd;
- het rechtssysteem en de manier waarop dat in de praktijk funktioneert;
- de sfeer van geheimhouding in het maatschappelijk leven, en het daarmee verbonden probleem van de propaganda;
- bepaalde onderdelen en aspecten van de politiek op sociaal en cultureel gebied.

2 Strukturen en mechanismen in het systeem*

De filosofie die ten grondslag ligt aan de politieke partijen in ons land, zoals die hierboven geschetst is, vindt uiteraard haar uitdrukking in de structuren en mechanismen van het systeem van de macht en de instituties van het maatschappelijk leven.

Aangezien Polen na de tweede wereldoorlog het stelsel van een parlementaire republiek niet automatisch kon of wilde overnemen en evenmin in staat was om haar eigen regeringssysteem vorm te geven, kreeg dat systeem uiteindelijk vorm via een proces van 'trial and error'. Uiteindelijk kwam het er op neer dat — steunend op de ervaringen van de Sovjetunie — de instituties van het regeringssysteem van dat land werden overgenomen. Deze hadden zich echter vanuit andere tradities en onder andere omstandigheden ontwikkeld. "En zo beroofde het regeringssysteem van Polen — dat net als zoveel andere revolutionaire regeringen, een legitimatie nodig heeft — zich van de mogelijkheid om haar *eigen* kunnen te analyseren", merkt respondent nr. 36 op. "Als gevolg daarvan kregen we te maken met een reeks stromingen en ideeën en pogingen tot ad hoc-oplossingen die herhaaldelijk meer kwaad dan goed deden. Zelfs op dit moment hebben we nog altijd geen coherent theoretisch model voor een regeringssysteem in de richting waarvan de achtereenvolgende hervormingen zouden hebben kunnen gaan. Zelfs de hervorming van het lokale bestuur in 1975 — die best op praktische gronden was te verdedigen — werd later geïnterpreteerd als een politieke manoeuvre (...)."

Respondent nr. 46 beschreef het geldende Poolse regeringssysteem aldus: "De uitoefening van politieke en economische macht is gebaseerd op een gecentraliseerd bestuurlijk, partij- en regeringsapparaat, waaraan een reeks façades zijn opgehangen in de vorm van het parlement en de Lokale Volksraden, die ook weer door het bestuurlijk apparaat worden gedomineerd. (...) De verbindende schakel in de bureaucratie van de macht is de partij, die de staat runt en haar organisatie op alle niveaus doordringt. Door deze wederzijdse doordringing van beide apparaten — partij en staat — is een dualisme ontstaan, dat de partij echter niet heeft kunnen overwinnen of zelfs maar op een consistente manier onder controle heeft kunnen houden. Ondanks het feit dat een aantal leidende posities in beide apparaten bezet zijn door dezelfde mensen, heerst er tussen beide een concurrentie die zonder meer een garantie is voor gestage desintegratie, hoewel met wisselende intensiteit. Tegelijkertijd is het onderscheid tussen partijfuncties enerzijds en

* Bladzijde 33-37, 43-53 en 54-56 in de Engelse uitgave.

funkties in de regering of andere staatsinstellingen anderzijds steeds meer vervaagd en verdoezeld, en heeft de partij overduidelijk afstand gedaan van haar functie van toezicht en controle op het beleid van de regering en het bestuurlijk apparaat. Al die verschijnselen hebben er toe bijgedragen dat men binnen het regeringsapparaat niet meer weet waar men aan toe is, en hebben minachting in de hand gewerkt voor de wet, zowel bij de partij zelf als bij de bevolking; met als gevolg dat steeds meer afgezien wordt van wettelijke en algemeen erkende procedures voor het uitoefenen van de macht, ten gunste van geïmproviseerde, ad hoc en ongecoördineerde instructies."

Over de wijze waarop de autoriteiten functioneren

Over het algemeen gelooft men dat er zoiets is als een almachtige groep van individuen, die middels de partij de macht uitoefent. Maar respondent nr. 41 spreekt over "een groep die van zichzelf het idee heeft dat ze de macht uitoefent." Op de eerste plenaire bijeenkomst van het platform *Ervaring en Toekomst* legde een van de deelnemers aan de discussie uit langs welke weg beslissingen, die de heersende groep binnen de partij als de hare beschouwt, tot stand komen, en hoe deze door belangengroepen binnen het staatsapparaat worden gemanipuleerd. Zelfs als er aan deze heersende groep door deskundigen advies werd uitgebracht, dan ging het niet om onafhankelijke deskundigen. Integendeel, doorgaans wisten nauw betrokken adviseurs en kollega's van de leden van de heersende groep op bekwame wijze de stroom van informatie en standpunten te kanaliseren. Respondent nr. 34 schrijft: "In de sociale en economische werkelijkheid bestaat er niet zoiets als een 'centrale planner'. Er is veeleer sprake van een heteroog complex van centrale instituties die sterk uiteenlopende criteria gebruiken voor hun wijze van besluitvorming. We hebben heel weinig inzicht in hoe het centrum werkt, hoe het makro-economische beslissingen voorbereidt en neemt. De kennis die we hebben is gebaseerd op de activiteiten naar buiten toe, die eerder van ceremoniële aard zijn, en uiteraard op de resultaten van het werk van deze centrale instituties. Maar we weten nog altijd niet waar de initiatieven vandaan komen voor specifieke makro-economische planningsbeslissingen; welke rol specifieke ministeries in het centrum daarbij spelen; hoever de rechten en verantwoordelijkheden van deze ministeries reiken bij het tot stand komen van die beslissingen; of deze genomen worden nadat er een analyse is gemaakt en nadat alternatieven zijn verworpen, dan wel of er slechts één variant is onderzocht; wie er verantwoordelijk is om die varianten na te lopen op interne consistentie; of iemand zich wel bewust is van de onvermijdelijke spanningen die een beslissing zal oproepen; wie op

welke gronden ooit besloot dat het een goed idee was om de economie aan die spanningen bloot te stellen; via welke kanalen informatie tot de centrale organen doordringt, en hoe lang het duurt voordat deze gewaarschuwd worden voor toenemende onevenwichtigheden in de economische ontwikkeling; waarom het centrum precies zoveel en niet minder of meer tijd nodig heeft om tot een besluit te komen over herziening van het plan; in welke mate beslissingen tot herziening ertoe bijdragen dat de problemen die in de oorspronkelijke beslissingen besloten lagen, nu opgehelderd worden, enzovoorts. Het is niet alleen zo dat de gemiddelde burger deze vragen niet kan beantwoorden, zelfs vele professionele ekonomen en velen die zich bezig houden met het economisch beleid kunnen dat niet."

Verderop schrijft dezelfde respondent: "Het vraagstuk van de betekenis van de verhoudingen binnen het centrum voor het adequaat functioneren van het systeem werd in Polen officieel aan de orde gesteld na de politieke crises van 1956 en 1970. Op de bijeenkomst in februari 1971 van het Centraal Comité van de Verenigde Arbeiderspartij, werd zelfs expliciet gesteld dat het noodzakelijk was om de macht van de partij, de regering en het parlement duidelijker ten opzichte van elkaar af te bakenen. Een speciale commissie uit de partij en de regering werd in het leven geroepen om het functioneren van de economie en de planning grondig na te gaan. Dat alles werd al snel weer vergeten, hoewel dit vraagstuk op dit moment nog net zo urgent is als destijds.

Twee konklusies kunnen hieruit getrokken worden. Ten eerste is er, zowel van buitenaf gezien als bezien van binnen uit het centrum, een opvallend gebrek aan duidelijke afbakening van rechten, plichten en verantwoordelijkheden van de verschillende ministeries in het centrum. Ten tweede worden deze tekortkomingen alleen onder druk van conflicten tussen regeringsautoriteiten en de samenleving officieel naar buiten gebracht. En bijna direkt nadat de conflicten 'opgelost' zijn wordt de hele zaak weer in de ijskast gestopt. En dat betekent vervolgens dat het centrum of niet bereid of niet in staat is om haar eigen verhoudingen op een adequate manier te regelen. Waarschijnlijk is beide het geval.

Het is niet moeilijk om te begrijpen waarom men zo onwillig is de status quo te wijzigen. Iedere regeling tot verdeling van de macht zou ofwel leiden tot een gedeeltelijke inperking van het gezag van die ministeries die het machtigst zijn, of ertoe leiden dat andere ministeries die niet zo machtig zijn formeel uitgesloten worden van verantwoordelijkheid, wat de toonaangevende ministeries niet zo van pas zou komen. Dit brengt ons op het tweede typerende kenmerk van het centrum: zijn hiërarchische organisatie.

Het gaat hier niet om het gebruikelijke type hiërarchische structuur. Het is een unieke vorm, en dat vloeit hieruit voort dat het feitelijke patroon van wie het voor het zeggen heeft en wie ondergeschikt is, opvallend sterk afwijkt van wat formeel door de wet voorgeschreven is.

Het is duidelijk dat deze gang van zaken permanent is geworden. De huidige verdeling van de macht kan geen formele wettelijke status gegeven worden. Pogingen in die richting zouden geen steun in de samenleving vinden. Wanneer daarentegen de werkelijke gang van zaken in het centrum in overeenstemming gebracht zou worden met hetgeen formeel in de wet is voorgeschreven, dan zou het centrum aan macht moeten inboeten, en het centrum – dat nu een overweldigende macht bezit – zou daar niet mee akkoord gaan. Dit kreëert een impasse, en dat weerspiegelt zich in het hardnekkig voortbestaan van een dualistische orde – partij en staat.

De diskrepantie tussen de werkelijke en de formele scheiding van machten in het centrum is niet overal even sterk. Hoe minder het centrum z'n nominale functies uitoefent, des te groter wordt de kloof die dan ontstaat. En die kloof wordt opgevuld met uiterlijk vertoon en rituelen; rituelen die in feite een goede graadmeter zijn voor de mate waarin de instituties de taken, waartoe ze formeel geroepen zijn, niet uitvoeren."

Een uitvloeisel van wat hierboven werd beschreven is de weliswaar weinig opgemerkte en geanalyseerde, maar niettemin algemeen voorkomende praktijk van het kultiveren van persoonlijke relaties tussen mensen die posities bekleden op verschillende machtsniveaus.

Er is sprake van een voortdurende doorstroming van mensen op posten in de politieke, bestuurlijke en economische apparaten – een-en-dezelfde persoon kan afwisselend of tegelijkertijd een positie bekleden in elk van deze structuren. Zestig procent van de directeuren van ondernemingen maken deel uit van de partijhiërarchie. Benoemingen op posten op verschillende niveaus van de macht komen dikwijls tot stand dankzij informele relaties met een bevriende groep kollega's. Of iemand mag toetreden tot het machtsapparaat of er uit verwijderd wordt, hangt ervan af of zo'n bevriende groep, waarin men elkaar de hand boven het hoofd houdt, in staat is stand te houden.

"De verhoudingen tussen het partijapparaat en het economisch bestuur hebben een zodanige vorm gekregen dat het partijapparaat – waar de macht berust – die macht uitoefent via advies en direktieven die het hele terrein bestrijken van het politieke tot en met het persoonlijke (de hand boven het hoofd houden, gunsten, baantjes enzovoort). Datzelfde partijapparaat moet de activiteiten

van zijn ondergeschikten verdedigen, en die hebben dan ook een indrukwekkende behendigheid ontwikkeld in het manipuleren van hun superieuren en gebruiken deze als 'dekmantel' of als 'stormram' om de weg te banen voor hun eigen projekten. Het gaat er hier niet om daar een waardeoordeel over uit te spreken. Het is nu eenmaal zo dat mensen wier rollen en functies van elkaar afhankelijk zijn, goed met elkaar overweg moeten kunnen", merkt respondent nr. 37 op. De verhoudingen binnen deze structuur zijn op geen enkele wijze vastgelegd op basis van eisen die de partij stelt; ze zijn afhankelijk van de houding, de status en de invloed van de betrokken partijen.

Het functioneren van de economie

Onze economie lijdt aan een zeer speciale ziekte. De huidige situatie wordt door respondent nr. 35 geschilderd: "Onze grote sprong voorwaarts in het begin van de jaren zeventig heeft een spoor achter zich gelaten van wanverhoudingen tussen de verschillende sectoren en takken van onze economie, die groter zijn dan ooit. Dat vormt een zware belasting. De bottlenecks die hier het gevolg van zijn verhinderen een adequaat gebruik van ons sterk toegenomen en aanzienlijk gemoderniseerd economisch potentieel. Daarbij komt dat er geen kans op is dat we de bestaande tekorten in het aanbod kunnen opvullen door onze importen te verhogen. Integendeel, de huidige groei van de importen moet een halt worden toegeroepen. Dat hebben we te danken aan het feit dat we buitenlandse leningen zijn aangegaan zonder rekening te houden met het exportpotentieel van onze economie, en dat we dat geld hebben geïnvesteerd in takken van de economie die sterk van import afhankelijk zijn. Het gevolg is dat we vele jaren lang met betalingsbalansproblemen zullen zitten. De wanverhoudingen hebben de algehele efficiency van de economie verminderd, en steeds meer zien we talloze tekenen van ontstellende verspilling om ons heen.

Er vonden inkomensstijgingen plaats die in het geheel niet waren gerelateerd aan de omvang en structuur van de investeringen, en dat heeft een chaos teweeg gebracht op de markt voor consumptiegoederen. De mensen worden geïrriteerd door het eindeloze gezanik waar de bevolking telkens weer – ook al is het niet altijd even ernstig – tegenaan loopt: bij het openbaar vervoer, in de winkels, op de werkvloer, in de ziekenhuizen en kantoren. De pogingen die de autoriteiten hebben ondernomen om een uitweg uit deze situatie te vinden hebben tot op heden geen succes gehad. De wijziging in het economisch programma – het overstappen op de veelgeroemde 'economische manoeuvre' – is op een mislukking uitgelopen. Dat blijkt heel duidelijk uit de resultaten

van de economische plannen, die de gestelde doelen bij lange na niet halen. De stroom van grillige en geïmproviseerde aanbevelingen en beperkingen vergroot de chaos alleen nog maar, omdat er geen enkel onderling verband tussen zit of kan zitten. Omdat al deze maatregelen hebben gefaald is een appèl op algemene matiging als middel om uit de problemen te komen, niet overtuigend."

De crisis in het systeem van economische besturing is voor alle respondenten evident. Ter illustratie volgt hier een citaat uit het antwoord van respondent nr. 16: "Ons systeem van besturing van de economie is niet opgewassen gebleken tegen de eisen van een versnelling in het groeitempo. Het is onbegrijpelijk hoe het kan gebeuren dat er in een geplande en centraal geleide economie jaar in jaar uit veel meer wordt geïnvesteerd dan gepland is, of in het buitenland industriële apparatuur die (nog) niet nodig is en overbodige licenties worden aangekocht — waar de regering elke dag melding van maakt en waarover ze elke dag in de krant schrijven. Het is onbegrijpelijk hoe het kan dat de Poolse TV kennelijk de taak op zich heeft genomen om het goederentransport in de havens aan te zwengelen, en daarbij naar het schijnt zelfs in staat is geweest om de plaatselijke directeuren van de Poolse Spoorwegen en Transportbedrijven te verleiden tot beloften, en die moesten dan later weer uitleggen waarom het niet gelukt was. De pers meldt aan de lopende band talloze absurditeiten — waar gemakkelijk een oplossing voor gevonden blijkt te kunnen worden — maar vervolgens blijft alles bij het oude... Het lijkt erop alsof bestuurders op het hoogste niveau van verschillende takken van onze economie niet langer reageren op signalen van buitenaf, en kennelijk niet in staat zijn om hun eigen beslissingen te wijzigen."

"Praktisch elke schakel in ons planningsstelsel vertoont een defekt", schrijft respondent nr. 36. "Planning verdient het niet langer planning genoemd te worden, coördinatie is onmogelijk geworden, en het is een volkomen illusie te menen dat men kan controleren of de plannen gerealiseerd worden."

Deze diagnose wordt ondersteund door respondent nr. 4, die het curieuze verschijnsel beschrijft van een chaos die zich automatisch verder uitbreidt: "Ons systeem van leiding is in hoge mate gebureaucratiseerd. Het vertoont een inherente tendens om monopolies voort te brengen, die dan in staat zijn om door middel van voortdurende prijsverhogingen hun plandoelen te halen zonder een werkelijke stijging van de produktie, zonder hun produktiepakket af te stemmen op de behoeften van de konsumenten, en tenslotte zonder enige kwaliteitsverbetering. Dit systeem heeft men niet hervormd. Van de hervorming waarbij de zogenaamde 'Grote

Economische Eenheden¹ werden opgericht werd zozeer een knoeiboel gemaakt, dat het niet eens mogelijk is om de resultaten te evalueren.

Anderzijds wordt elke reorganisatie die wel doorgang vindt op een geheel willekeurige manier doorgevoerd. Een paar jaar geleden werd bijvoorbeeld de kleinschalige nijverheid afgeschaft, en werden plaatselijke ondernemingen samengevoegd tot produktieassociaties² in sleutelsektoren; waarna men enige tijd later opnieuw ontdekte dat er behoefte was aan kleine bedrijven. Achtelooos, volledig voorbijgaand aan alle geldende verordeningen en het gezonde verstand, wordt de koöperatieve beweging telkens maar weer gereorganiseerd."

Het enige medicijn dat ons systeem van leiding wist te vinden voor de gebreken van onze economie, heeft op dat systeem zelf geen effect (hetgeen respondent nr. 37 typeert als de "onschuld" van het systeem). Dat geneesmiddel valt in twee categorieën uiteen, die door respondenten nr. 42 en 43 aldus beschreven worden: "De eerste categorie bestaat uit appels, slogans en aansporingen die in de praktijk nogal vruchteloos blijken en geen garantie kunnen geven voor enige consistentie in het handelen. Een voorbeeld is de pakkende slogan om de produktie voor de konsumptiegoederenmarkt te verhogen. Maar dat wordt gedaan ten koste van andere branches, waarbij zowel de samenwerking tussen ondernemingen als de investeringspolitiek doorkruist worden; en in plaats van dat de produktie van konsumptiegoederen omhoog gaat, is het uiteindelijke resultaat vaak precies het omgekeerde.

Ten tweede gaat het om de ontwikkeling van een systeem waarbij overal gedetailleerde normen en regelingen worden geïntroduceerd, en verlangd wordt dat daar streng de hand aan gehouden wordt. Men ziet alleen over het hoofd dat een moderne economie veel te gekompliceerd is geworden om geleid te worden door middel van een hele reeks gedetailleerde orders en instructies die door één enkele autoriteit worden uitgedeeld. De geschiedenis leert ons dat het onder bepaalde omstandigheden inderdaad mogelijk kan zijn om door middel van bevelen en discipline een hoge groei van de produktie in bepaalde sectoren af te dwingen (bijvoorbeeld door die bij de allokatie van produktiefactoren hoge prioriteit te geven), maar de hoge kwaliteit, die voor onze exporten zo noodzakelijk is, kan niet afgedwongen worden."

1. Het experiment met 'Grote Economische Eenheden' startte in 1973. Een jaar later omvatte het 40% van de industriële produktie. De eenheden werden sterk gestimuleerd, omdat werd verondersteld dat dit de

planning zou vereenvoudigen.
2. Produktieassociaties functioneren op een hoger niveau dan staatsondernemingen. Gewoonlijk zijn ze georganiseerd per bedrijfstak.

“De methoden die op dit moment gebruikt worden, zijn zwak en inefficiënt,” schrijft respondent nr. 24, “omdat ze alleen de oppervlakte raken. Het komt neer op het behandelen van de symptomen van een ziekte, zonder de onderliggende oorzaken aan te pakken. Bij het voorbereiden en nemen van belangrijke economische beslissingen blijft men dezelfde methode hanteren die eerder tot de huidige moeilijkheden heeft geleid. Het systeem voor het vertalen van economische politiek in actieprogramma's voor individuele ondernemingen heeft evenmin verandering ondergaan. We kennen nog altijd het systeem van administratieve besturing van de economie, hoewel dat sinds jaar en dag alom bekritiseerd wordt. Het systeem is weliswaar opgetuigd met economische en financiële ornamenten, maar in feite is het nog steeds principieel administratief van aard.”

Respondent nr. 36 schrijft deze tendens toe aan wat hij noemt de “direkteurenmentaliteit” van de nationale economische managers: “Bijna zonder uitzondering hebben praktisch alle managers de Poolse economie de laatste dertig jaar behandeld alsof het één grote fabriek was waarvan zij de directeuren waren. Voorzover ik kan zien was en is het niet alleen schijnbaar maar ook in werkelijkheid hun ambitie om de rol van goede en bezorgde meesters te spelen, die ook de kleinste zaken op hun waarde weten te schatten en die er de tijd voor over hebben om persoonlijk het reilen en zeilen van hun fabrieken in de gaten te houden. Die mentaliteit wordt niet alleen ten toon gespreid door mensen die erg weinig organisatorische ervaring hebben (zoals dat in de beginjaren vaak het geval was), maar ook door hen die organisatieopleidingen hebben gevolgd op hogescholen en universiteiten, en die ongetwijfeld goed op de hoogte zijn van de moderne literatuur over het vak van management en leiding geven. Men zou dieper op dit vraagstuk in moeten gaan om te kunnen uitmaken in hoeverre deze ‘direkteurenmentaliteit’ door het systeem van besturing zelf wordt voortgebracht en in hoeverre deze ‘persoonlijke’ manier van machtsuitoefening gevoed wordt door de behoefte aan zelfrealisatie en persoonlijke ijdelheid. Hier kunnen we volstaan met de vaststelling dat de managers van onze economie vol overgave en entoesiasme hun tijd steken in details en doorgaans niet in staat zijn om datgene te organiseren en uit te voeren, wat op centraal niveau moet gebeuren. Er is sprake van een konstant amateurisme en voortdurende improvisatie, en het ontbreekt aan elke vorm van routine voor zelfs maar de meest eenvoudige en telkens terugkerende taken.”

Tegenwoordig heeft de puinhoop in de planning van de economische ontwikkeling schandalige vormen aangenomen. “Dit is het gebied bij uitstek waarop een gecentraliseerd systeem kan

bewijzen wat het waard is, en uitgerekend op dit gebied is het ongelooflijk in diskrediet gebracht”, benadrukt dezelfde respondent. “Het afstemmen van de behoefte aan energie en transport op de groei van de produktie is een van de meest eenvoudige planningstaken, en toch hebben de managers van onze economie zelfs hierin gefaald. Na een jarenlange ervaring zou men in een socialistische economie eigenlijk gespecialiseerd moeten zijn in het plannen van de investeringen. Maar juist op dit gebied hebben we de meest bittere nederlagen geleden, waarvan we de konsekwenties nog vele jaren lang zullen moeten dragen.”

Experts op het gebied van management hebben vele malen gewezen op het ontbreken van methoden om niet-ekonomische doelstellingen (waaronder sociale doelstellingen als gezondheidszorg, toegang tot kultuur, enzovoort) te plannen, en te analyseren wat er op die gebieden bereikt is. Ze hebben gewezen op het gebrek aan methoden om de materiële en budgettaire planning op elkaar af te stemmen; op het feit dat er geen gegevens verzameld worden en geen onderzoek gedaan wordt naar investeringsprocessen om met behulp daarvan de toekomstige ontwikkeling te kunnen voorspellen, waardoor het niet echt mogelijk is om voor enig investeringsplan de behoefte aan arbeidskracht en de materiële en financiële vereisten op elkaar af te stemmen. Respondent nr. 37 wijst erop dat: “de herhaaldelijke ineenstorting van de investeringsplannen in het derde jaar van elke vijfjarenperiode het gevolg is van het feit dat bij de start van het vijfjarenplan de mensen die de beslissingen nemen ervan overtuigd zijn dat ze ditmaal hun berekeningen hebben gebaseerd op geldige vooronderstellingen. Maar iedere keer blijkt dat de beschikbare hulpbronnen niet toereikend zijn, hetgeen een waanzinnige reeks korrigerende maatregelen oproept waarbij reeds gedane investeringen bevroren worden en een overmaat aan niet geplande produktiekapaciteit gekoncentreerd wordt op terreinen waar bij een goede organisatie slechts 50-60% van de oorspronkelijke schatting voldoende geweest zou zijn (de hoogovens van Katowice vormen hier een goed voorbeeld van)”³

Deze situatie is voor een deel te verklaren door een gebrek aan informatie (zo dat al ter rechtvaardiging kan gelden van de mensen die onze economie besturen). Echter “een essentieel kenmerk van het systeem is dat men informatie voor zich houdt of misvormt”, zoals deze respondent opmerkt. “Het systeem beloont de mensen

3. De hoogovens van Katowice zijn de grootste van Polen. De bouw hiervan was een controversiële prestigezaak, en werd uitgevoerd met hulp van de Sovjetunie, welk

land ook een groot deel van de produktie ervan afneemt. De bouw werd gehekeld als een volkomen dwaas investeringsproject.

Duitsland, dan zien we dat in Polen slechts 11,3% van alle ondernemingen minder dan 100 mensen in dienst hebben, en dat in die ondernemingen slechts 0,7% van de beroepsbevolking werkt, terwijl in dezelfde periode in de DDR die cijfers respectievelijk 61,5% en 7,1% waren, en in West-Duitsland 86% en 19,7%. Deze cijfers wijzen ook op de onderontwikkeling van de dienstensektor in ons land – het verwaarloosbare aantal ambachtelijke bedrijfjes, de onderontwikkeling van het detailhandelsnetwerk, en het gebrek aan produktie van onderdelen en dergelijke in kleine bedrijfjes (met als gevolg dat we de meest alledaagse dingen en onderdelen uit bijvoorbeeld Japan moeten halen). De sleutelindustrieën met hun vracht aan bureaucratie die de produktie op kleine schaal verlamt blokkeren tegelijkertijd het innovatieproces.

De inefficiënte organisatie en de inkompetentie van het economische management drukt op alle klanten en konsumenten; de producenten leiden er dubbel onder. In de industrie zien we dat de chronische ziekten van het Poolse bedrijfsleven steeds erger worden; bijvoorbeeld het grillige produktietempo – tijdelijke stilstand of vertraging in de produktie afgewisseld met koortsachtige activiteit om het plan weer in te halen – met als gevolg steeds meer overwerk en werk op zondagen en vakantiedagen. Veel van deze praktijken komen neer op uitbuiting van de arbeiders. Stakingen, waarbij men daarvoor de rekening krijgt gepresenteerd, nemen toe. Dit alles heeft een negatief effect op de produktiviteit. De beschreven verschijnselen zijn deels te wijten aan de internationale situatie. Wij zijn niet de enige geweest die de omvang en de duur van de economische recessie in het Westen – waaruit we outillage, technologie en bepaalde grondstoffen importeerden om onze industrie te moderniseren – niet hebben voorzien. Deze ontwikkeling heeft zich tegen ons gekeerd, en het huidige oponthoud bij de produktie is vaak het gevolg van een gebrek aan geïmporteerd materiaal en onderdelen. Ook de afgelopen winter betekende een ramp voor de brandstoffen- en transportsektor. Maar dat alles ontslaat niemand van de verantwoordelijkheid voor de fouten die hierboven besproken werden.

Het beeld dat we van ons systeem van besturing van de economie hebben geschilderd, is deprimerend. Maar er zit niettemin een zeker, zij het onuitgesproken element van optimisme in: alle anachronistische en inefficiënte structuren en mechanismen berusten alleen maar op vastgeroeste gewoontes en gevestigde belangen, die met geen enkel ideologisch argument te rechtvaardigen zijn. Integendeel, wie er kritiek op heeft kan zelfs aanvoeren dat het hier gaat om afwijkingen van de leer, en laten zien dat de kritiek gebaseerd is op een verdediging van de fundamentele principes van onze politieke en maatschappelijke orde.

De landbouw

Voor de besturing van de landbouwproductie ziet het beeld er anders uit. Vanuit het gezichtspunt van ideologische dogma's gaat Polen gebukt onder de last van de erfzonde van het privé-eigendom, want nog altijd is rond 75% van de landbouwgrond in partikulier bezit. Tegenover deze dogma's — alle respondenten zijn het hierover eens — verbleken natuurlijk alle argumenten die op een realistische analyse van de feiten gebaseerd zijn. Het gevaar van een ineenstorting van de landbouwproductie en daarmee van de export in ruil voor harde valuta telt dan niet langer; betrouwbare data over de efficiency van middelgrote boerenbedrijven in vergelijking met de grote leggen geen gewicht in de schaal; de gevaren van sociale conflicten met al hun onberekenbare consequenties, tellen al evenmin. Ondanks pleidooien en verbale verklaringen van de autoriteiten wordt in vele provincies nog altijd een politiek gevoerd waarbij partikuliere eigendom in de landbouw ontmoedigd wordt. Vroeger nam dat de vorm aan van kollektivisatie die van bovenaf per dekreet werd opgelegd; nu loopt het via een programma van het vestigen van staatsboerderijen. Dat programma werd bevorderd door een systematische beperking van het land dat aan individuele boeren verkocht of verpacht kon worden, en anderzijds door naar verhouding veel en veel meer te investeren in staatsboerderijen⁴ dan in de industriële productie die nodig was om te voorzien in de behoeften van partikuliere boeren.

"Ik heb zo'n idee", schrijft respondent nr. 37, "dat achter deze ideologische argumenten dezelfde 'direkteurenmentaliteit' van het economisch management zit. Ze willen de landbouw op dezelfde manier besturen als de ekonomie, met dezelfde methoden, met hetzelfde gevoel van macht. Ideologen nemen het gepraat over koöperaties serieus; de 'direkteuren' van onze ekonomie gebruiken dit concept echter als een rookgordijn. Als de koöperaties hen werkelijk aan het hart gingen, dan zouden ze geprobeerd hebben om de inkoopbureau's op koöperatieve leest te schoeien, want de werknemers in deze sektor zijn nu om allerlei 'praktische' redenen vrijgesteld van toezicht en controle en trekken maar liefst 10-15% van het inkomen uit de landbouw naar zich toe. Ze zouden dan geprobeerd hebben om de instellingen voor 'Boeren-Zelfhulp'⁵ om te vormen tot echte koöperaties wat ze nu niet zijn; ze zouden zelfbestuurde agrarische produktiemiddelencentra⁶ ruim baan hebben gegeven; ze zouden zuivelkoöperaties gesteund hebben in

4. In 1977 brachten de staatsboerderijen maar 17,5% voort van de totale landbouwproductie naar waarde.

5. Pseudo-koöperatieve associaties

die ontstonden in 1948, met regionale filialen die zaken doen met partikuliere boeren. In 1977 namen ze 17,9% van de totale landbouwproductie voor hun rekening.

plaats van hun fondsen te gebruiken voor gebrekkige en slecht georganiseerde investeringsprojecten en ondernemingen; en ze zouden ruimte hebben geboden aan verschillende vormen van coöperatieve projecten en samenwerking tussen dorpen (bijvoorbeeld in de bouw). Maar ze deden niets van dat alles. Het ideaal dat ze in feite koesteren, is dus al met al precies hetzelfde besturingsmodel dat ook in de industrie gekoesterd wordt." De landbouwpolitiek laat dus tegenstrijdige tendensen zien — een officiële politiek die het bestaan van partikuliere landbouw accepteert en een officieuze politiek die het bestrijdt. De eerste politiek verovert telkens terrein wanneer de tweede er weer eens in geslaagd is om een crisis in de landbouw te veroorzaken. Maar daar blijft het dan ook bij; het is niet meer dan 'terreinwinst', en dat betekent een institutionalisering van ad hoc- en geïmproviseerde maatregelen om bijvoorbeeld de veestapel aan te vullen of het landbouwapparaat uit te breiden. Het gaat nooit zover dat het beleid voor de langere termijn geherstructureerd en in evenwicht gebracht wordt. Dat lange-termijnbeleid behelst steeds weer niet méér dan een industrieel programma en een bouwprogramma voor de voedingsmiddelensektor; een inadekwaat programma dat structureel ongeschikt is om te voorzien in de behoeften van de landbouw. Dat gaat zo omdat, zoals een ekonoom het uitdrukte, "de landbouw, als sektor van de nationale economie, een niet geliefd kind is." Maar wat vooral niet geliefd is, is het individuele boerenbedrijf dat op alle gebied een grotere efficiency aan de dag legt dan staatsboerderijen, coöperatieve boerderijen en agrarische centra. Op alle punten, zelfs op gebieden waar grootschalige boerderijen een duidelijk voordeel kunnen en moeten hebben, bijvoorbeeld bij veldgewassen, is hun produktie lager dan die van individuele boerderijen; de graanopbrengsten per ha bebouwbaar land liggen voor staatsbedrijven 20-25% lager dan voor privé-boerderijen, ondanks het feit dat de eerste beter gemechaniseerd zijn, meer kunstmest gebruiken, met andere woorden: ondanks hogere investeringen en hogere kosten. De produktie van varkens kost op staatsboerderijen zelfs zesmaal zoveel als op privé-boerderijen.

De onteigening en bebouwing door staatsboerderijen van land van de Staats Grondbank is buitengewoon kostbaar: 100.000 zloty's per ha en in sommige regio's zelfs nog meer. De gedachteloze politiek van afgedwongen kollektivisatie dreigt ons in niets minder dan een voedselkatastrofe te storten. Hoewel de staatslandbouw op

6. Deze stellen aan partikuliere boeren kollektief geëxploiteerde landbouw-machinerie ter beschikking, die deels wordt gefinancierd uit de grond-belasting. 90% van de boeren neemt hieraan deel.

geen enkele wijze haar superioriteit heeft bewezen, ontvingen de staatsboerderijen toch tussen 1971 en 1973 tienmaal zo veel land van de Staats Grondbank als individuele boeren. En dat ondanks het feit dat landbouwekonomen, bij al hun meningsverschillen over een aantal kwesties, het over een ding volkomen eens zijn: in de toekomst moet een gezonde landbouwsector gebaseerd zijn op levensvatbare en veerkrachtige individuele boerderijen, volgens het model zoals dat in heel Europa geldt (met uitzondering van Engeland en de Sovjetunie).

Ook de demografische structuur van ons land verzet zich tegen een dergelijke politiek. De bevolking op het platteland vergrijsst, en steeds minder mensen zijn bereid om op het land te blijven. Het is een gezonde praktijk om boeren in staat te stellen hun boerderij te verkopen met het oog op de oude dag, ondanks alle fouten bij het uitvoeren van die politiek. Het probleem is alleen wie het land vervolgens krijgt. Recentelijk leken de autoriteiten duidelijk meer geneigd te zijn om te luisteren naar de unanieme opvatting van de experts dat potentiële ondernemende producenten wel eens wat wantrouwig zouden kunnen zijn gezien de ervaringen van de laatste 35 jaar. Wil de landbouw zich ontwikkelen, dan moet deze allereerst de beschikking krijgen over produktiemiddelen waaraan tot nu toe voortdurend een tekort geweest is.

Het fenomeen van de *gigantomanie*, dat strookt met het idee dat onze economische leiders hebben over wat vooruitgang betekent, is vooral voor de Poolse landbouw desastreus geweest. Veehouderijbedrijven met een ongehoorde hoeveelheid vee in vergelijking met andere landen, hebben gigantische verliezen geleden. Combinaties van staatsbedrijven hebben een efficiënte en economisch levensvatbare landbouw volledig onmogelijk gemaakt en hebben geleid tot een bureaucratisering en verspilling op een onvoorstelbare schaal.

Met andere woorden, de staatslandbouw leidt aan dezelfde kwalen als de rest van de gekollektiviseerde sektor in de economie. De voedingsmiddelensektor biedt hetzelfde beeld van tekortkomingen qua structuur en werking dat we al hebben beschreven.

Kortom, de huidige stand van zaken in de Poolse landbouw is niet het resultaat van afzonderlijke, geïsoleerde fouten of impulsieve beslissingen van managers die meer risico nemen dan gezond is. Hij is het gevolg van structurele tekortkomingen die de beste plannen en bedoelingen kunnen misvormen en iedere kans om fouten te vermijden en te corrigeren, blokkeren.

Het functioneren van de sociale politiek

De beschrijving van de structuren en mechanismen van ons machtssysteem zou niet volledig zijn als we de problemen van de

sociale politiek in de jaren zeventig buiten beschouwing lieten. Het is van belang om te zien welke weg de sociale politiek in die jaren is ingeslagen, en tot welke scheve verhoudingen dat heeft geleid. De ploeg die na december 1970 de regering van ons land overnam, kwam aan de macht met de leuze een nieuwe sociale politiek te zullen gaan voeren. En inderdaad, vooral gedurende de eerste jaren van het regiem kreeg een aantal maatregelen de steun van de bevolking. De volkstaal werd verrijkt met termen als 'Giereks bonus', of 'de zaterdag van Gierek'. Toen kwam er plotseling een vertraging in deze trend en even later stierf ze een snelle dood. Er werd zelfs druk uitgeoefend vooral door managers en een deel van het bestuurlijk apparaat om de terreinwinst die er was geboekt ter discussie te stellen of ongedaan te maken omdat ze te kostbaar of 'demoraliserend' zou zijn.

Andere, wellicht nog schadelijker processen kwamen daar nog bij. De sociale politiek kan niet los gezien worden van het vraagstuk van gelijkheid, of beter gezegd ongelijkheid, in onze samenleving. De laatste tien jaar werden gekarakteriseerd door een toenemende stratifikatie van de Poolse natie, als gevolg van economische zowel als politieke factoren (vaak zijn die twee moeilijk te scheiden). De jaren zeventig waren een periode waarin de inkomens snel stegen, hoewel dat het sterkst het geval was in de hoogste inkomensgroepen. Het eindresultaat was dat de grootste inkomensverschillen zijn opgelopen tot een verhouding van 1:20. Als gevolg daarvan kunnen we ons politieke stelsel niet langer verdedigen tegenover de kapitalistische landen met een beroep op de grotere gelijkheid, wat altijd een sterk argument was, en een van de fundamentele doeleinden van een socialistische samenleving. In de ogen van de rest van de bevolking hebben die inkomensprivileges vooral een politiek karakter. Men weet heel goed dat 80% van de fabrieksdirecteuren lid is van de Poolse Verenigde Arbeidspartij, en dat 60% invloedrijke posities bekleedt op verschillende niveaus binnen de partij; politieke ongelijkheid is door de wet bekrachtigd bij een amendement op de Poolse grondwet.⁷ Het lidmaatschap op zich van de PVAP levert niet automatisch voordelen op. Alleen leden van de actieve kern van de partij, de daarmee verbonden politieke groeperingen en het bestuurlijk apparaat genieten een bevoorrechte positie in de samenleving. Hun privileges strekken zich uit tot nagenoeg alle terreinen van het maatschappelijk leven: toegang tot posities met status, een hoger reëel inkomen, gemakkelijker winkelen, gezondheidszorg, onderwijs, buitenlandse reizen, om nog

7. Dit amendement van 10-2-'76 verleende aan de partij een "leidende rol in de opbouw van het socialisme"

(art. 3 lid 1). In de herfst van 1975 had dit amendement een golf van protesten losgemaakt.

maar te zwijgen van de macht waarover ze in meerdere of mindere mate beschikken. Bovendien werden in de jaren zeventig deze privileges uitgebreid tot relatief grote groepen in de samenleving: het afgelopen decennium zijn we getuige geweest van het erven van privileges. Deze groepen, die de problemen van de meerderheid niet delen, zijn meer geïnteresseerd in het uitbreiden van bestaande privileges en het verwerven van nog meer privileges dan dat zij geïnteresseerd zijn in het verbeteren van enig aspekt van het maatschappelijk leven.

En wat meer is, er is sprake van een toenemende neiging om van de jongere generatie juist 'mensen uit eigen kring' op posten te benoemen. Dat geldt niet alleen voor leidende posities in de landbouw of het bestuurlijk apparaat, maar voor allerlei posten, bijvoorbeeld bij uitgeverijen, scholen, wetenschappelijke instellingen. Het is waarschijnlijk dat dit type ongelijkheid — ongelijkheid die geworteld is in de politiek — de komende jaren zal toenemen. Het is een bijzonder belangrijk symptoom van de crisis.

Enigszins paradoxaal is dat er een soort samensmelting is opgetreden tussen deze geprivilegieerde groepen en andere milieus die een hoge levensstandaard genieten, bijvoorbeeld die van het 'partikulier initiatief'. Sommige van deze partikuliere bezitters, die voor hun voorspoed afhankelijk zijn van de autoriteiten, zijn bereid om hun inkomen met deze te delen. In sommige gevallen is hun traditionele vijandigheid ten opzichte van de kommunisten vervlogen, vermoedelijk omdat ze zelf een produkt zijn van het huidige systeem en niet van het kapitalisme, en ze in staat zijn om binnen dit systeem te funktioneren. Een specifieke levensstijl en een opvallende konsumptiewijze zijn kenmerkend voor beide groepen.

Wat betreft de sociale politiek in de klassieke zin van het woord kan de achteruitgang op dit gebied gemeten worden aan de hoeveelheid geld die ter beschikking gesteld wordt aan die sectoren die gewoonlijk wat dubieus 'onproduktief' genoemd worden, zoals onderwijs, gezondheidszorg, sociale voorzieningen, recreatie, sport. In 1960 ging nog ongeveer eenderde van alle kapitaalsinvesteringen naar deze terreinen. Sindsdien is dat gedaald tot de huidige 19%. De wachtlijsten voor woningen zijn steeds langer geworden, evenals de wachttijd; wat betreft nieuwbouw liggen we — ondanks de ondernomen 'economische manoeuvre' — niet alleen achter op de andere landen in het socialistische kamp, maar zelfs op een arm kapitalistisch land als Griekenland. (Gezondheidszorg, cultuur, onderwijs en recreatiefaciliteiten zullen elders in dit rapport besproken worden.)

We zien dus dat de sociale politiek ook de onmiskenbare

symptomen van een crisis vertoont. We hebben het idee dat we overvloedig bewijs hebben aangedragen voor de stelling dat er sprake is van een werkelijke crisis in ons systeem. In hoeverre die crisis onze toekomst bedreigt zal in latere hoofdstukken aan de orde komen.*

3 Politieke veranderingen, hervormingen, garanties**

Uit de antwoorden op onze vragenlijst komt een reeks principes naar voren waarop de politiek in ons land gebaseerd zouden moeten zijn — principes die de effectiviteit van de politiek en daarmee steun van de bevolking zouden kunnen garanderen. We hebben ze in zeven punten gerangschikt.

1. *Politieke macht maar geen absolute politieke macht*, want het streven naar absolute macht zou in ons land althans tot desintegratie leiden.

2. *Participatie*. Participatie — of onderhandelingen — en geen willekeur. In Polen is het eenzijdig opleggen van wetten aan de samenleving, zelfs in het geval van democratische hervormingen, minder effectief dan onderhandelingen en kompromissen.

3. *Een bewustzijn van het nationale erfgoed*. Hierbij gaat het om kennis van en respect voor het specifieke karakter van de Poolse tradities en hun belichaming in politieke, sociale en kulturele gebruiken.

4. *Republikanisme en legaliteit*. Dit punt refereert aan het oude Poolse principe *non rex sed lex regnat* (niet de koning maar de wet regeert); de monarchistisch-despotische en de feodale traditie en willekeur in de toepassing van de wet zijn Polen fundamenteel vreemd. Daarom zijn het niet verbale verklaringen maar goed doordachte en logische institutioneel-wettelijke garanties die onze vooruitzichten op een werkelijke toepassing van gezamenlijk geaccepteerde principes kunnen garanderen.

5. *Respekt voor de waarden van het socialisme*. Het gaat hier om respect voor al die waarden die de Poolse bevolking associeert met het idee van socialisme; deze moeten niet door de autoriteiten behandeld worden als een vervelende last die op het systeem van economisch bestuur of het regeringssysteem drukt; ze moeten door de autoriteiten niet voor hun eigen doeleinden gebruikt worden

* Niet opgenomen in deze vertaling.
** Bladzijde 115-118 in de Engelse uitgave. Voor een verdere uitwerking

van deze punten, zie de Engelse uitgave, pp. 118 e.v.

maar de authentieke en werkelijke doeleinden van het systeem zijn. Gelijkheid van kansen, gelijkheid voor de wet, het principe van loon naar werken (en niet op basis van vriendjespolitiek), het recht op arbeid, het recht op sociale hulp, gelijke en algemene toegang tot het kulturele leven, toename van zelfbestuur, verdediging van initiatieven van onderaf, het recht op vrije meningsuiting en het recht om te autoriteiten te kunnen kritiseren, dat zijn waarden die in Polen verbonden zijn met het begrip 'socialisme' en door de samenleving zijn geaccepteerd.

6. Waardering van mensen op basis van het werk dat ze doen: Objectieve, en empirisch verifieerbare criteria, zoals de resultaten die men in het werk boekt, zijn in de praktijk beter bruikbaar dan waardering op basis van persoonlijke bekendheid, persoonlijk gedrag, of het lidmaatschap van een politieke groep of een of andere organisatie. Hun effect op de sociale moraal is beter, want ze gaan uit van het principe van gelijkheid van kansen als een van de fundamentele waarden van het socialisme ('socialisme voor iedereen').

7. Openheid in het politieke leven. Dit principe vormt een garantie voor alle voorgaande principes; ook de autoriteiten zijn er het meest mee gediend als daaraan wordt vastgehouden, want het beschermt hen tegen fouten en de gevolgen daarvan.

De deelnemers aan ons onderzoek geloven dat deze zeven principes waarop de politieke praktijk in Polen gebaseerd zou moeten worden niet tot het rijk der onbereikbare dromen behoren. Al deze principes zijn door de autoriteiten zelf gedurende de laatste 35 jaar verkondigd. Telkens wanneer gepoogd werd ze in praktijk te brengen, wierpen ze duidelijk vruchten af.

De voorwaarden voor hervormingen

Het enige dat uit onderhandelingen tussen de verschillende in het maatschappelijk leven betrokken groeperingen kan voortvloeien en dat de instemming van allen kan wegdragen, is een of ander kompromis. Maar dat roept steeds een dringende vraag op: beschermt een gegeven kompromis de meest fundamentele belangen van elk van de betrokken partijen, en zal het dus tot een konstruktieve consensus leiden? Of betekent de overeenkomst alleen maar uitstel van de beslissende konfrontatie en daarmee van het uitbarsten van een konflikt?

De voorgestelde principes zijn bedoeld om de filosofie die de heersende groepen in Polen hanteren voor het uitoefenen van de macht te onderbouwen met wat men zou kunnen noemen: 'een pakket garanties' voor het systeem. Met andere woorden, de

autoriteiten wordt een bepaalde zekerheid gegarandeerd (meerderheden in de centrale en lokale wetgevende lichamen; een controlerende invloed op benoemingen voor leidinggevende posten in regering, topposities in de economie en hogere gerechtshoven; invloed op de planning en toezichthoudende instellingen; en hun eigen pers). Anderzijds beogen deze voorstellen de bevrediging van de meest urgente sociale behoeften, die omschreven zouden kunnen worden als de 'hunkering naar respect', de 'hunkering naar rechtszekerheid', de 'hunkering naar democratie', en de 'hunkering naar garanties' — waarbij dat laatste doelt op de noodzaak om de samenleving het idee te geven dat men er zeker van kan zijn, niet zozeer dat er geen onvermijdelijke fouten gemaakt worden, als wel dat het niet langer onmogelijk is om deze te herstellen; zekerheid ook tegen de dreiging van een sociale verlamming waardoor fouten maar door kunnen gaan.

Nog een derde voorwaarde zal vorm kunnen geven aan de voorgestelde veranderingen. Een van onze respondenten noemde het huidige systeem een "tweewieler-systeem" dat wil zeggen, een systeem dat niet automatisch op schokken kan reageren en dat geen middelen heeft om op eigen kracht weer in evenwicht te geraken. Het enige middel daartegen dat tot nu toe in de geschiedenis heeft gewerkt, is de bekende 'deling van de macht', met andere woorden: het volledig scheiden van de prerogatieven van de verschillende machtsinstellingen en het op zo'n manier regelen van hun onderlinge verhouding dat elke instelling voldoende vrijheid heeft om haar grondwettelijke taken uit te voeren, terwijl haar fouten door andere instituties opgeheven kunnen worden. Met andere woorden, een voorwaarde voor de voorgestelde hervorming is ernaar te streven dat de verschillende machtsinstellingen verzekerd zijn van de effectiviteit die ze nodig hebben.

De politieke noodzaak van hervormingen

Tegelijkertijd moet benadrukt worden dat van de honderden experts — economen, sociologen, organisatiespecialisten, juristen, specialisten op het gebied van sociale politiek — die gedurende de laatste maanden deel hebben genomen aan de discussies in de verschillende instellingen en organisaties, zoals het Comité 'Polen 2000',⁸ het Comité voor de Wetenschap van Organisatie en Bestuur van de Poolse Akademie voor Wetenschappen, het Genootschap

8. Een comité van deskundigen onder auspiciën van de Poolse Akademie van Wetenschappen dat bestaat sinds het begin van de zeventiger jaren. Het had als doel meegekregen om de ontwikkelingen

te analyseren om daarmee de autoriteiten een idee te geven hoe het land er in 2000 uit zal zien en wat er vóór die tijd nog gedaan zou kunnen worden om eventuele ongunstige ontwikkelingen bij te sturen.

van Poolse Economen en het Pools Sociologisch Genootschap, *niet ook maar één* zich uitsprak voor een politiek die in de komende twee, drie jaar alleen voorziet in de toepassing van economische instrumenten (verdeling van het Nationaal Inkomen, investeringsstructuur, werkgelegenheid, lonen). Dat betekent dat niet één van bijna 400 experts die door de autoriteiten en de publieke opinie als de beste specialisten beschouwd worden zich kon voorstellen dat een dergelijke politiek succesvol zou kunnen zijn. Integendeel, zo'n politiek lijkt eerder de huidige desintegratie en verlamming te zullen versterken.

Op de eerste plenaire bijeenkomst van het platform *Ervaring en Toekomst* beschreef een specialist in de sociale politiek de huidige politieke en economische behoeften als volgt: "De belangrijkste taak van dit moment moet zijn dat aan negatieve processen een halt wordt toegeroepen, en dat weer gekomen wordt tot een evenwichtige economische ontwikkeling. Dat zal echter verschillende jaren in beslag nemen, en geen autoriteit, maar dan ook geen enkele, zou zo'n politiek tot stand kunnen brengen zonder een vergaande medewerking, geduld en begrip van de samenleving. Daarom is het vraagstuk van de dialoog en participatie zo relevant. Dat is ons grootste (niet-economisch) kapitaal, en als we alles op alles zetten, dan zouden we dat kunnen mobiliseren." Een journalist die gespecialiseerd is in vraagstukken van organisatie en bestuur, en die lid is van de partij, schreef: "De mensen in dit land moeten geloven dat ze serieus genomen worden. Als ze dat niet geloven dan zal er niets veranderen. Voor allerlei manipulatiepogingen — hier wat geven, daar wat nemen — is vandaag de dag geen plaats meer. Zolang de bevolking niet bereid is tot samenwerking, is er geen kans om de economie en de staat te doen herleven."